

พระพุทธศาสนา : แนวคิดการพัฒนาด้านการเมืองการปกครอง

พระมหาวิศิต ชีรวโรโส, ผศ., ป.ธ.๙

อาจารย์ประจำวิทยาเขตสุรินทร์

๑. บทนำ

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้น ณ ประเทศอินเดีย ท่ามกลางความแตกต่างและความขัดแย้งทางด้านความคิดความเชื่อในสังคม ต้องเผชิญกับปัญหาอุปสรรคและอิทธิพลนานาประการ ทั้งจากปัจเจกบุคคลและองค์กรต่างๆ แต่สุดท้ายแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงสามารถประดิษฐานตั้งมั่นพระพุทธศาสนาไว้ในสังคมอินเดียได้ จนเป็นที่ยอมรับของพระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองและประชาชนพลเมืองทั่วไป เพราะพระพุทธศาสนามีเอกลักษณ์เด่นพิเศษเฉพาะที่สำคัญยิ่ง สิ่งที่ว่านั่นก็คือพระพุทธศาสนาเข้ากันได้กับระบอบการเมืองการปกครองทุกรูปแบบนั่นเอง เป็นเหตุให้พระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองรัฐในอินเดียสมัยนั้นได้ทรงยอมรับนับถือและน้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งในการจัดการบริหารปกครองบ้านเมืองอีกด้วย ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายไปสู่นานาชาติอารยประเทศและเป็นที่ยอมรับในระดับสากลแล้วว่าเป็นศาสนาแห่งสุขสันติภาพ คำสอนทางพระพุทธศาสนาสามารถประยุกต์เข้ากับศาสตร์ว่าด้วยการบริหารปกครองประเทศชาติบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี ยิ่งในบทความนี้จะขอลำถึงประเด็นสำคัญทางการเมืองการปกครอง และแนวคิดสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่สามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการเมืองการปกครอง ดังต่อไปนี้

๒. นิยามของการเมือง

(๑) การเมือง คือเรื่องราวของรัฐ

อริสโตเติลมีความเห็นว่ามนุษย์จำเป็นต้องพึ่งรัฐในการพัฒนาตนเองไปสู่ชีวิตที่ดี รัฐในทัศนะของอริสโตเติลจึงเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งในทางการเมืองของมนุษย์^๑ ขณะที่มาเคียเวลลีและโบแดงเน้นที่โครงสร้างของอำนาจรัฐและลักษณะการใช้ใช้อำนาจรัฐ การศึกษาการเมืองในลักษณะนี้ค่อย ๆ พัฒนาการไปสู่การศึกษาตัวบทกฎหมาย ซึ่งถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของรัฐ โดยเฉพาะกฎหมายรัฐธรรมนูญและอำนาจอธิปไตย^๒ ศาสตราจารย์ Frank Goodnow ได้กล่าวว่า รัฐศาสตร์ก็คือศาสตร์

^๑ สิทธิพันธ์ พุทธหุน, *ทฤษฎีพัฒนาการเมือง*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘), หน้า ๒๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

ซึ่งว่าด้วยองค์กรอันเป็นที่รู้จักกันในนามรัฐ^๓ และมีการให้คำนิยามของรัฐว่า เป็นเสมือนองค์กรทางสังคมที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือบุคคลที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตดินแดนนั้น ๆ^๔

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) มองการเมืองว่าเป็นเรื่องของ การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐโดยตรง โดยท่านได้กล่าวว่า การเมืองคืองานของรัฐหรืองานของแผ่นดินโดยเฉพาะ ได้แก่ การบริหารราชการแผ่นดิน เป็นงานที่มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม^๕ ซึ่งมีทัศนะคล้ายไปในแนวเดียวกันกับทัศนะของ เทพ สุนทรสารทูล ที่ได้กล่าวไว้ว่า การเมืองคือการปกครองประเทศชาติบ้านเมือง โดยมีจุดมุ่งหมายตรงกันคือเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศชาติและเพื่อความผาสุกของประชาชน^๖

เมื่อถือเอาตามแนวคิดข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของรัฐ ซึ่งประกอบด้วย (๑) มนุษย์ คือประชากรของรัฐ (๒) ดินแดนที่มีขอบเขตจำกัดชัดเจนแน่นอน (๓) รัฐบาลที่มีเสถียรภาพทำหน้าที่รักษากฎระเบียบ และเป็นอิสระจากการควบคุมของชาติอื่น (๔) อำนาจอธิปไตยและรัฐธรรมนูญ การเมืองในความหมายนี้จะเน้นที่สถาบันรัฐ กล่าวคือรัฐเป็นใหญ่สูงสุด ประชาชนไม่มีส่วนร่วมทางการเมืองเลย

(๒) การเมือง คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและอำนาจหน้าที่

อริสโตเติลได้กล่าวถึงอำนาจทางการเมืองว่าเป็นอำนาจชนิดหนึ่งที่แตกต่างจากอำนาจโดยทั่วไป เช่น อำนาจของพ่อในการปกครองลูก ดังเช่น อำนาจรัฐ ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรทางการเมืองที่มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดเหนือบุคคลที่เป็นสมาชิก^๗ Harold Lasswell ได้กล่าวไว้ว่า รัฐศาสตร์ในฐานะที่เป็นการศึกษาเชิงประจักษ์นั้น ก็คือการศึกษาว่าด้วยการขัดเกลาและการมีส่วนในอำนาจนั่นเอง^๘ นักวิชาการบางท่านกล่าวถึงการเมืองว่าหมายถึง อำนาจ โดยมองว่า อำนาจก็คือความสามารถที่จะสร้างผลกระทบหรือที่จะควบคุมการตัดสินใจ พฤติกรรม นโยบาย คำนิยม หรือโชคชะตาของผู้อื่นได้^๙

^๓ N.P Guild, K.T. Palmer, **Introduction to Politics: Essays and Readings**, (N.Y.: John Wiley Sons, Inc., 1968), p. 4.

^๔ สิทธิพันธ์ พุทธทูน, **ทฤษฎีพัฒนาการเมือง**, หน้า ๒๙.

^๕ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), **กรณีสันติอโศก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙.

^๖ เทพ สุนทรสารทูล, **พระเล่นการเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑.

^๗ สิทธิพันธ์ พุทธทูน, **ทฤษฎีพัฒนาการเมือง**, หน้า ๓๐.

^๘ H. Lasswell, and A. Kaplan, **Power and Society**, (New Haven: Yale University Press, 1950), p. XIV.

^๙ Ibid., p. 7.

และบางท่านก็มองว่า อำนาจก็คืออิทธิพลแบบก้าวร้าว อิทธิพลในที่นี้ก็คือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล โดยที่บุคคลหนึ่งสามารถโน้มน้าวให้บุคคลอื่นๆ กระทำการใดๆ ซึ่งบุคคลเหล่านั้นไม่อยากจะกระทำได้^{๑๐} จึงเห็นได้ว่า ความสามารถที่จะสร้างผลกระทบ อันเป็นเงื่อนไขหนึ่งของอำนาจ ทำให้อำนาจแตกต่างไปจากอิทธิพลซึ่งมีเงื่อนไขสำคัญที่ความสามารถในการโน้มน้าว เพราะวิธีการสร้างผลกระทบอาจจะเป็นไปได้มากกว่าจำเป็นต้องใช้กำลังบังคับ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า ทั้งอำนาจและอิทธิพลใช้สลับกันอยู่ตลอดเวลา^{๑๑}

สิทธิพันธุ์ พุทธหุ^{๑๒} ได้ประมวลความไว้ว่า นักรัฐศาสตร์ได้ยอมรับในบทบาทส่วนหนึ่งของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่อาจมีผลกระทบต่อรัฐบาลได้ เช่น บทบาทของธุรกิจเอกชน บทบาทของครอบครัว และบทบาทของกลุ่มเพื่อนฝูงในทางสังคม เป็นต้น จึงได้มีการสรุปว่า “อำนาจทางการเมือง หมายถึงอำนาจที่ใช้โดยรัฐบาล หรือโดยบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเพื่อให้รัฐบาลดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง”^{๑๓}

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) มองการเมืองว่าเป็นกระบวนการของกลุ่มผลประโยชน์ โดยท่านได้กล่าวไว้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาอำนาจทางการเมืองการปกครองระดับใดระดับหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม^{๑๔}

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ ได้ให้ความหมายของการเมืองไว้ว่า การเมือง คือกิจกรรมทางสังคม หรือความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจสังคมมีแบบแผนต่างๆ ที่เกี่ยวกับกิจกรรม หรือความสัมพันธ์ทางอำนาจ เช่น แบบแผนกำหนดว่าใครเป็นผู้ที่มีอำนาจ การที่จะได้อำนาจมีกฎเกณฑ์วิธีการอย่างไร การแบ่งอำนาจกันอย่างไร มีวิธีการและขอบเขตในการใช้อำนาจอย่างไร ตลอดจนแบบแผนในการสืบทอดหรือเปลี่ยนแปลงอำนาจ แบบแผนเหล่านี้เรียกว่าสถาบันการเมือง นักสังคมวิทยาถือว่าสถาบันการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบสังคมในฐานะเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมอย่างเป็นทางการ (Formal Social Control)^{๑๕}

^{๑๐} R.A. Dahl., **Modern Political Analysis**, (N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1970), p. 17.

^{๑๑} สิทธิพันธุ์ พุทธหุ, **ทฤษฎีพัฒนาการเมือง**, หน้า ๓๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

^{๑๓} แวสปี, สตีเฟน แอล, **รัฐศาสตร์คืออะไร** แปลโดย อุษณีย์ ฉัตรานนท์, **รัฐศาสตร์ ๒๑: ขอบเขตและแนวทางในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๒.

^{๑๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **มองสังคมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์-พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๙๓.

^{๑๕} จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๑.

สมบูรณ สุขสำราญ ให้ความหมายของการเมืองไว้ว่า การเมือง หมายถึงความคิด กิจกรรม และการกระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวพันกับการใช้อำนาจเพื่อการบริหารรัฐกิจ การจัดระเบียบสังคมของรัฐ รวมตลอดถึงการให้ได้อำนาจ การใช้อำนาจและการให้ได้อำนาจอิทธิพล การใช้อิทธิพลเพื่อให้เกิดการจัดสรรคุณค่าในสังคม ไม่ว่าจะเป็นอำนาจที่ถูกต้องตามกฎหมาย และกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม เศรษฐกิจ ทรัพย์สินและคุณค่าที่เป็นนามธรรม ซึ่งมีความหมายต่อบุคคลในสังคม เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากสังคม ดังนั้น การที่คณะบุคคลพยายามที่จะให้ได้อำนาจ เพื่อมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่น หรือการที่รัฐบาลพยายามสนองต่อกลุ่มต่าง ๆ ที่แข่งขันกัน เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด หรือกิจกรรมใด ๆ ที่เกี่ยวพันกับการเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองของกลุ่มต่าง ๆ ที่แข่งขันกันเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด หรือกิจกรรมใด ๆ ที่เกี่ยวพันกับการเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองตนเองของกลุ่ม คณะบุคคล หรือประชาชน เพื่อมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของรัฐบาลหรือองค์การการปกครอง หรือการที่ผู้มีอำนาจดังกล่าวพยายามที่จะรักษาอำนาจไว้ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมทางการเมืองทั้งสิ้น^{๒๖}

จะเห็นได้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของอำนาจและอำนาจหน้าที่ ซึ่งประกอบด้วยอำนาจ ๒ ลักษณะ คือ (๑) อำนาจของรัฐบาล (๒) อำนาจของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีผลต่อรัฐบาล การเมืองในความหมายนี้คำนึงถึงลักษณะหรือแนวทางที่คนแสวงหาไว้และรักษาไว้ซึ่งอำนาจในสังคมสมัยใหม่ รวมทั้งกระบวนการต่าง ๆ ที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการเมืองด้วย เช่น กระบวนการพรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเน้นความสำคัญของคนในฐานะที่เป็นสัตว์การเมือง ซึ่งจะทำให้สามารถรับรู้ถึงความต้องการ ความสนใจ ตลอดจนเป้าหมายของคน อันจะนำไปสู่การศึกษาถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระหว่างบุคคลเหล่านั้น การเมืองในรูปแบบนี้เริ่มให้ความสำคัญกับประชาชน ประชาชนเริ่มมีส่วนร่วมทางการเมืองอยู่บ้าง

(๓) การเมือง คือเรื่องของการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าในสังคม

นักวิชาการบางท่านให้ความหมายของการเมืองว่าเป็นเรื่องของการใช้อำนาจในการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าเพื่อสังคมโดยส่วนรวม โดยมีเอกสิทธิ์ในการใช้กำลังบังคับเพื่อให้เป็นไปตามนั้น^{๒๗} Robert A. Dahl^{๒๘} ได้แบ่งกลุ่มคนออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ตามความสัมพันธ์กับการเมือง คือ

^{๒๖} สมบูรณ สุขสำราญ, *พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง*, งานวิจัยลำดับที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔-๕.

^{๒๗} David Easton, *A Framework for Political Analysis*, (N.J.: Prentice Hall, Inc., 1965), pp. 50-51.

^{๒๘} Robert A. Dahl, Op. cit., or Robert A. Dahl, *Who Governs ?* (Conn.: Yale University Press, 1961), pp. 223-245.

(๑) พวกไม่สนใจการเมือง (Apolitical Group หรือ Homo Civicus) (๒) พวกที่สนใจการเมืองหรือเรียกได้ว่าเป็นสัตว์การเมือง (Political Animal หรือ Homo Politicus) เขากล่าวถึงพวกหลังนี้ว่า จะดำเนินการอย่างสุขุมรอบคอบในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพื่อให้ได้มา และการดำรงไว้ซึ่งอำนาจในการควบคุมนโยบายต่าง ๆ ของรัฐบาล

Easton ได้ให้คำนิยามของการเมืองว่าเป็นเรื่องของการใช้อำนาจในการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่า ซึ่งอาจจะเป็นความมั่งคั่ง ยศถาบรรดาศักดิ์ อำนาจและสวัสดิการในรูปแบบต่าง ๆ และเขายอมรับด้วยว่า ในกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ก็มีระบบการเมืองอยู่ด้วย โดยเขาได้อ้างคำพูดของ Charles Merriam ที่ว่า “ความจริงแล้วทุกหนทุกแห่งย่อมมีการปกครอง ไม่ว่าในสวรรค์ ในนรก ในคุก และแม้แต่ในหมู่โจรก็ยังมีกฎเกณฑ์และการปกครองอยู่”^{๑๙}

พฤทธิสาณ ชุมพล มองการเมืองว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการตัดสินใจที่จะจัดสรรทรัพยากรและเพื่อควบคุมการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมด้วยการกำหนดและปฏิบัติตามข้อบัญญัติ รวมทั้งการยอมรับการใช้อำนาจในสังคม โดยที่มักจะมีผลบังคับ (Sanction) ในรูปแบบของการลงโทษหรือการให้รางวัลอยู่เสมอ^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าในสังคม ซึ่งก็ได้แก่ทรัพยากรทางการเมืองต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างจำกัด เช่น ความมั่งคั่ง ขาวสาร กำลังกาย ประสิทธิภาพ หน้าที่ การงาน เพื่อนฝูง ฐานะทางสังคม สิทธิในการเลือกตั้ง อำนาจและสวัสดิการต่าง ๆ^{๒๑} โดยรัฐบาลเป็นผู้ใช้อำนาจในการจัดสรรให้กับบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคมอย่างเป็นธรรมและทั่วถึง

(๔) การเมือง คือเรื่องของพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญ ๆ ทางการเมือง

ความขัดแย้งในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบไปด้วยผู้คนที่มาจากวัฒนธรรมที่ต่างกัน มีความพึงพอใจในวิถีวิถีแตกต่างกัน และใช้วิธีการในการแสดงออกซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนาในลักษณะที่ต่างกันไปด้วย เนื่องจากสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมจะมีทรัพยากรอยู่อย่างจำกัด ไม่เพียงพอที่จะสนองตอบต่อความต้องการของทุกคนได้ การแข่งขันกันเพื่อแย่งชิงสัดส่วนที่ใหญ่กว่าของทรัพยากรเหล่านี้จึงเกิดขึ้น และในการแข่งขันนี้จะเป็นผลให้กลุ่มบุคคลบางกลุ่มเท่านั้นที่สามารถเข้าควบคุมหรืออยู่

^{๑๙} Op. cit., D. Easton, p. 51.

^{๒๐} พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว., ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๒๓.

^{๒๑} สิทธิพันธ์ พุทธหนู, ทฤษฎีพัฒนาการเมือง, หน้า ๓๒-๓๓.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

ในอำนาจที่จะควบคุมการจัดสรรทรัพยากรเหล่านี้ และแน่นอนที่สุดในกลุ่มบุคคลหนึ่ง ๆ ผู้ที่มีอำนาจและอิทธิพลที่สุดในการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในโครงสร้างและนโยบายของกลุ่มได้ก็คือผู้นำ และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้นำคือกิจกรรมที่ผู้นำกระทำ ซึ่งก็ได้แก่การตัดสินใจ^{๒๖} ตัวอย่างในประเด็นนี้ เช่น การตัดสินใจหรือการกำหนดนโยบายของผู้นำรัฐบาลของไทยที่เป็นอยู่และเห็นกันชัดเจนในทุกวันนี้ (๒๕๕๓-๒๕๕๔)

จะเห็นได้ว่า ขณะนี้นายกรัฐมนตรีอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ผู้นำรัฐบาลได้ประกาศนโยบายที่ดูเหมือนจะเป็นลักษณะการแปลงนโยบายหาเสียงให้เป็นปฏิบัติการในรูปแบบของการเพิ่มสวัสดิการให้กับประชาชนคนไทยทุก ๆ กลุ่ม นโยบายที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดในตอนนี้ นอกจากนโยบายประชานิยม ๙ ข้อแล้ว ก็ยังมีนโยบายสำคัญอีกซึ่งรัฐบาลหวังให้เห็นผลได้ภายในเดือนเมษายน ๒๕๕๔ นี้ ประกอบด้วย

๑. นโยบายการเพิ่มเงินเดือนให้กับ อบต. ทั่วประเทศ ซึ่งเป็นความพยายามของพรรคภูมิใจไทย

๒. นโยบายการจ่ายเงินให้แก่ ผรท. คือผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ได้แก่ กลุ่มคนที่มีแนวคิดตรงข้ามและต่อต้านรัฐบาลในยุคมหาภิวัตน์ซึ่งพากันหลบอยู่ในป่า แนวคิดนโยบายนี้ได้เริ่มมีมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ตามนโยบาย ๖๖/๒๓ ปรากฏว่ามีสหภาพผู้เข้าร่วมโครงการนี้จากทั่วทุกภูมิภาคของประเทศเป็นจำนวนมาก ในสมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ มีสหภาพแจ้งชื่อเข้าร่วมโครงการมากถึง ๑๕,๑๐๐ คน

๓. นโยบายการให้รางวัลครูที่สอนดีทั่วประเทศหกหมื่นคน คนละ ๑๐,๐๐๐ บาท และคัดเลือกครูสอนดีซึ่งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลอีกจำนวน ๖๐๐ คน เพื่อให้ช่วยอบรมบ่มเพาะสร้างครูสอนดีรุ่นใหม่ขึ้นมาให้ได้ท่านละ ๕ คน โดยจะให้งบประมาณแก่ครู ๖๐๐ คนๆ ละ ๕๐๐,๐๐๐ บาท ใช้เวลาประมาณ ๓ ปี^{๒๗}

จะเห็นได้ว่า การเมืองตามแนวคิดนี้จะเน้นถึงพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญ ๆ ทางการเมือง เช่น ความขัดแย้ง ความแตกต่าง ความต้องการ อำนาจและอิทธิพล ผู้นำ การตัดสินใจ นโยบาย ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เป็นสัมพันธภาพทางการเมืองตามนิยามนี้ การยอมรับความหมายของการเมืองตามนิยามนี้ จึงชวนให้มองเห็นว่า การเมืองในรูปแบบนี้ยอมรับการมีส่วนร่วมและการแสดงออกทางการเมืองของประชาชนทุกภาคส่วน

^{๒๖} มุกดา สุวรรณชาติ, “สถานการณ์ผู้กุมอำนาจรัฐวันนี้ รุกอยู่กับที่เพื่อชนะเลือกตั้ง”, ใน หลัทธิกลางน้ำเชี่ยว, มติชน สุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที ๒๑-๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑๕๕๘, หน้า ๒๐-๒๑.

ผู้เขียน (ว.) ขอยกตัวอย่างแนวคิดทางการเมืองที่พอสอดคล้องได้กับการเมืองในประเด็นนี้ มีใช้ชนชอบเป็นพิเศษ แต่เห็นชอบในหลักการเรื่องสิทธิแห่งแนวคิด คือแนวคิดของสมณะโพธิรักษ์ แห่งสันติอโศกที่ว่า “...ที่นักบวชสันติอโศกเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองนั้น เนื่องจากมองการเมืองเป็น โลกุตตรธรรม ไม่ใช่โลกียธรรม เพราะไม่ใช่งานเพื่อตัวเรา ครอบครัว หมู่พวก หรือพรรคของตน การเมืองไม่ใช่ที่แสวงหาประโยชน์เพื่อตัวเอง แต่เป็นการทำเพื่อประชาชนทั้งมวล...” โดยท่าน ได้อ้างว่า พระพุทธเจ้าได้ให้พระอรหันต์และสงฆ์ทั้งมวลไปประกาศอย่างชัดเจนว่า พุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อมวลมนุษยชาติ (พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย) ให้ไปช่วยเกื้อกูลคนอื่น ๆ (โลกานุกมปาย)^{๒๔} ซึ่งชวนให้มองเห็นว่ากิจกรรมทางการเมืองเป็นเรื่องของประชาชนคนไทยทุกคน นั่นเอง รัฐจึงต้องมองให้ครอบคลุม บริหารบริการให้ทั่วถึง ไม่ควรรอให้ประชาชนต้องลุกขึ้นมา เรียกร้องในรูปแบบต่าง ๆ การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางการเมืองของนักบวชสันติอโศกอาจจะมีผลกระทบมาจากการตัดสินใจและการกำหนดนโยบายของรัฐบาลที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านความคิดเห็นและขัดแย้งด้านการจัดสรรผลประโยชน์ด้วยก็ได้ แต่ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือความต้องการทางการเมืองของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งได้พยายามใช้หลักการทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็น เครื่องมือทางการเมืองในอนาคตจะนำองค์กรของตนไปสู่จุดหมายที่กำหนดไว้ ซึ่งก็ได้แก่พฤติกรรมทางการเมืองหลายๆ พฤติกรรมที่เป็นประเด็นสำคัญ ๆ มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันโดยภาพรวม นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้สอดคล้องกับหัวข้อว่าพัฒนาการเมืองแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า การเมือง หมายถึง การใช้อำนาจในการแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าในสังคมเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมโดยทั่วหน้า โดยที่อำนาจในที่นี้หมายถึงทั้งที่เป็นอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย (รัฐบาล) และอำนาจที่ชอบธรรมโดยประชาชน (ประชาธิปไตย)

๓. นิยามและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการเมือง

นิยามของการพัฒนาการเมืองนั้น มีผู้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย แต่จะขอยกตัวอย่างพอเป็นแนวในการเทียบแนวคิดการพัฒนาการเมืองของพระพุทธศาสนา ดังนี้

Lucian W. Pye นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกัน ได้กล่าวถึงการพัฒนาการเมือง โดยได้สรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ ไว้ ๑๐ ประเด็น^{๒๕} ว่า การพัฒนาการเมือง

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๒๕} Lucian W. Pye, **Aspects of Political Development**, (Boston: Little, Brown and Co., 1966, pp. 35-44.

๑. เป็นพื้นฐานทางการเมืองของการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น ช่วยให้อยู่ได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้น (การเมืองดี เศรษฐกิจดี)
๒. เป็นการเมืองของสังคมอุตสาหกรรม (การเมืองเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาเน้นการผลิต การกินดีอยู่ดีของกลุ่มอื่น สังคมอื่น ๆ)
๓. เป็นความทันสมัยทางการเมือง (ระบุถึงสังคมอุตสาหกรรมว่า เน้นที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี)
๔. เป็นเรื่องของการดำเนินงานของรัฐบาล (การสร้างชาติ ลัทธิชาตินิยม)
๕. เป็นเรื่องราวของการพัฒนาระบบบริหารและกฎหมาย (การพัฒนาสถาบันบริหารและพลเมือง พัฒนาเครื่องมือของสถาบัน-กฎหมาย)
๖. เป็นเรื่องของการระดมพลและการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง (พัฒนาประชาชน)
๗. เป็นเรื่องของการพัฒนาประชาธิปไตย (ประชาธิปไตยแบบตะวันตกอย่างเดียวเท่านั้น)
๘. เป็นเรื่องของความมีเสถียรภาพและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นระเบียบ (ประชาธิปไตยลดลง แต่เน้นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ ๆ ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลง)
๙. เป็นเรื่องของการระดมพลและอำนาจ (เน้นระบบการเมือง และพลังประชาชน)
๑๐. เป็นแง่หนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (สัมพันธ์ภาพทางการเมืองที่ประกอบไปด้วยการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เป็นเรื่องเดียวกัน)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช มีทรรศนะเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองโดยเน้นที่ความสามารถของระบบการเมืองในการตอบสนองความต้องการของประชาชน ไม่ว่าในระบอบการปกครองแบบใดก็ตาม^{๒๖}

ลิขิต วีรเวทิน มีทรรศนะว่า ระบบการเมืองที่นับว่ามีการพัฒนาการเมืองแล้ว ต้องประกอบด้วยตัวแปรสำคัญ ๓ ประการ คือ^{๒๗}

๑. ความสามารถในการทำให้ระบบการเมืองยอมรับโดยสมาชิกของประชาคมการเมือง
๒. การรับช่วงอำนาจทางการเมืองอย่างสันติ
๓. ความต่อเนื่องของระบบการเมือง (ระบบการเมืองสามารถดำเนินไปโดยไม่ขาดระยะเป็นเวลานานพอสมควร)

^{๒๖} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, ๒๕๑๙), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

^{๒๗} ลิขิต วีรเวทิน, การพัฒนาการเมือง : แนวความคิดใหม่, วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า ๕๕-๕๖.

พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทัย ให้ข้อเสนอแนะว่า การพัฒนาทางการเมืองนั้นจะต้องพัฒนาในเรื่องหลัก ๓ ประการ คือ^{๒๘}

๑. อำนาจทางการเมือง
๒. บุคคลผู้ใช้อำนาจ
๓. บุคคลผู้อยู่ใต้ปกครอง

ทินพันธุ์ นาคะตะ ได้กล่าวถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการพัฒนาการเมือง ซึ่งมีอยู่หลายปัจจัยที่เหลื่อมล้ำกันว่า การพัฒนาการเมืองนั้น ขึ้นอยู่กับ

๑. การพัฒนาทางกฎหมาย
๒. การพัฒนาเศรษฐกิจ
๓. ความสามารถในการบริหารราชการแผ่นดิน
๔. ความเจริญของระบบสังคม
๕. ความเจริญของวัฒนธรรมทางการเมือง
๖. เป็นเรื่องของบูรณภาพแห่งชาติ หรือการสร้างชาติ
๗. เป็นเรื่องของความสามารถของระบบการเมืองในด้านต่าง ๆ
๘. เป็นเรื่องของการพัฒนาสถาบันทางการเมือง
๙. เป็นเรื่องของกระดมสรรพกำลังทางสังคม^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม เมื่อประมวลความแล้ว สิทธิพันธุ์ พุทธหุน ให้คำนิยามสรุปไว้ว่า การพัฒนาการเมือง เป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมโดยมีเป้าหมายใด ๆ ที่แน่นอน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้อำนาจเพื่อแจกแจงสิ่งที่มีคุณค่าให้กับสมาชิกของสังคมอย่างเป็นธรรมกว่าเดิม^{๓๐}

๔. แนวคิดพระพุทธศาสนากับการพัฒนาการเมืองการปกครอง

พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งที่มาอันสำคัญของอำนาจทางการเมือง แต่ความเข้าใจโดยทั่วไปแล้วคติโลกกับคตินิธรรมเป็นกระแสสวนทางกันอยู่ในที่ โดยเฉพาะกับการเมืองที่มีนัยเป็นไปในทางแสวงหาอำนาจด้วยแล้ว ย่อมจะไม่ลงกันสมกันกับพระพุทธศาสนาเลย แต่เพราะพระพุทธศาสนานั้น

^{๒๘} พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทัย, การพัฒนาการเมืองในประเทศไทย : ปัญหาและอุปสรรค, วารสารรัฐศาสตร์, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒, (คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง), หน้า ๑๓-๑๗.

^{๒๙} ทินพันธุ์ นาคะตะ, การพัฒนาทางการเมือง : บทวิเคราะห์และสำรวจเอกสารทางวิชาการ, ดร.ลิขิต ธีรเวคิน, การพัฒนาการเมืองไทย, (แพรวพทยา, ๒๕๑๙), หน้า ๒๑-๒๗.

^{๓๐} สิทธิพันธุ์ พุทธหุน, ทฤษฎีพัฒนาการเมือง, หน้า ๓๖.

หมายถึง พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีนับอเนกประการถึง ๘๔,๐๐๐ หัวข้อ และพระธรรมเหล่านี้เกี่ยวข้องกับสรรพชีวิตเริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงความตาย และเกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ อีกนานัปการ^{๓๑}

พระพุทธศาสนาไม่เพียงมีหลักการเกี่ยวกับธรรมชาติและปัญหาทางศีลธรรมเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ภายในโอกาสทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอีกด้วย^{๓๒} เพียงแต่ว่าพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการเมืองในแง่ของหลักคำสอน เพราะคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมีปรรายถึงการเมือง และพระพุทธองค์ได้ตรัสเพื่อความร่มเย็นของชาวเมือง ซึ่งคำสอนในลักษณะนี้มีอยู่มากในพระไตรปิฎก^{๓๓} หลักการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเมือง (การบริหาร และการปกครอง) มีตัวอย่าง เช่น

(๑) แนวคิดเรื่องรัฐและผู้ปกครองรัฐในอุดมคติ

อริสโตเติลกล่าวว่ามนุษย์จำเป็นต้องพึ่งรัฐในการพัฒนาตนเองไปสู่ชีวิตที่ดี รัฐหรือรัฐบาลจึงเป็นที่พึ่งปรารถนาของมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบุคคล ๒ จำพวก^{๓๔} ว่าเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูลเพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนี้คือ (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระเจ้าจักรพรรดิ แม้แต่การตายของบุคคล ๒ จำพวกนี้ ก็มีผลกระทบกล่าวคือเป็นเหตุให้คนจำนวนมากพลอยเดือดร้อนไปด้วย

แสดงให้เห็นว่า หลักการทางพระพุทธศาสนาก็มีแนวคิดเกี่ยวกับรัฐในฐานะเป็นที่พึ่งของมนุษย์หรือประชาชน โดยเฉพาะพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองรัฐ ในฐานะเป็น “ธรรมราชา” คือผู้ปกครองรัฐผู้มีอำนาจพิเศษในการปกครองโดยธรรม ก็ได้กล่าวถึงคุณสมบัติความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นการเฉพาะ และรูปแบบของการปกครองก็เป็นแบบ “ธัมมิกะรัฐ” หรือ “ธัมมรัฐ” ที่มีการปกครองโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขและสวัสดิการของประชาชนอย่างแท้จริง ดังปรากฏในจกัถวัตติสูตร

^{๓๑} บรรพต วีระลัย, ความคิดเชิงทฤษฎีการเมืองในพุทธศาสนา ในทฤษฎีการเมืองสมัยโบราณและสมัยกลาง, หน้า ๑๑๕ อ้างใน มยุรา อูเรนทร์, พระพุทธศาสนากับการเมือง กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^{๓๒} พลศักดิ์ จิรไกรศิริ, ความคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ไทย, รายงานการวิจัยลำดับที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ ม.ศ.ว., ๒๕๒๗), หน้า ๑.

^{๓๓} สมาชิกพิเศษ, องค์การพระศาสนา, (พระนคร : การพิมพ์พานิชย์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๑.

^{๓๔} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕๓, ๕๕/๗๗-๗๘.

ที่กล่าวถึงทั้งเรื่องรัฐ อำนาจอรัฐ ผู้ปกครองรัฐ อธิปไตยแห่งรัฐ รูปแบบการปกครองรัฐ และหน้าที่ของรัฐ^{๓๕}

(๒) แนวคิดเรื่องอำนาจและอำนาจหน้าที่ของรัฐ

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอำนาจอรัฐว่าต้องเป็นอำนาจที่ได้มาโดย “ธรรม” ประชาชนและรัฐอื่น ๆ ให้การยอมรับ การกล่าวถึงอำนาจอรัฐ เช่น ปรากฏในกฎทนต์สูตร^{๓๖} ว่า พระเจ้ามหาวชิตราชได้ใช้อำนาจอรัฐในการเปิดโอกาสให้กลุ่มอิทธิพล ๔ กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มเจ้าเมืองประเทศราชหรือกลุ่มนักการเมือง กลุ่มอำมาตย์ราชบริพารผู้ใหญ่หรือกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กลุ่มพราหมณ์มหาศาลหรือกลุ่มนักวิชาการ สื่อมวลชนใหญ่ ๆ และกลุ่มคหบดีมหาศาลหรือกลุ่มนักธุรกิจนายทุนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ตามคำแนะนำของบุโรหิต ซึ่งได้ผลเป็นอย่างดีและนอกจากจะได้รับความสนับสนุนร่วมมือด้านความคิดความเห็นเกี่ยวกับการปกครองรัฐจากกลุ่มอิทธิพลทั้ง ๔ กลุ่มนี้แล้วพวกเขายังแสดงความประสงค์ที่จะร่วมบริจาคทรัพย์เพื่อการบริหารราชการแผ่นดินด้วย แต่พระเจ้าวิชิตราก็ได้ทรงใช้อำนาจอรัฐในการปฏิเสธที่จะรับทรัพย์ของพวกเขาในกฎทนต์สูตรนี้นอกจากแสดงให้เห็นการใช้อำนาจอรัฐแล้วยังปรากฏให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองหรือที่เรียกกันว่า “อิทธิพลทางการเมือง” ซึ่งก็ได้แก่กลุ่มอิทธิพลคนชั้นสูงทั้ง ๔ กลุ่มนี้เอง ซึ่งบุโรหิตมองการณ์ไกลว่าถ้าไม่รีบให้พวกเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินแล้ว เมื่อพวกนี้รวมตัวกันได้อาจเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐได้

ส่วนอำนาจหน้าที่ของรัฐนั้น พระพุทธศาสนามีหลักการว่า รัฐมีหน้าที่ในการทรมทกกำลังสติปัญญาความสามารถทั้งหมดต่อการพัฒนาารรัฐและพลเมืองของรัฐอย่างเสมอภาค เพื่อนำรัฐไปสู่จุดหมายสูงสุดของการบริหารการปกครอง^{๓๗} ซึ่งมีแนวคิดปรากฏชัดเจน เช่น ในกฎทนต์สูตรและจกัถตติสูตรสรุปได้ ๓ ด้าน คือ (๑) หน้าที่ทางสังคม (อธรรมการนิเสธนา) สร้างสังคมแห่งคุณธรรมจริยธรรม (๒) หน้าที่ทางเศรษฐกิจ (ชนานุพทาน) สร้างสังคมพอเพียง อยู่ดีกินดีมีความสุข (๓) หน้าที่ทางการบริหาร การปกครอง และการเมือง (ธรรมาธิปไตย และ ธรรมการึกษา) สร้างสังคมยุติธรรมเสมอภาค

^{๓๕} ดู ที.ปา (ไทย) ๑๑/๘๐-๑๑๐/๕๙-๘๒ (จกัถตติสูตร), และพระมหาวชิตร ธีรวโส, พระสูตรตันตปิฎก ทิมนิกายและมัชฌิมนิกาย, (อิตสำเนา, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๕-๒๕๘.

^{๓๖} ดู ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๓-๓๕๘/๑๒๕-๑๕๐, และพระมหาวชิตร ธีรวโส, พระสูตรตันตปิฎก ทิมนิกายและมัชฌิมนิกาย, หน้า ๒๒๒-๒๓๑.

^{๓๗} พระมหาวชิตร ธีรชาโต (ศรีพรหม), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการเมืองในคัมภีร์ทิมนิกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๗๒.

พระพุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับการแจกแจงจัดสรรทรัพยากรอันมีคุณค่าให้แก่สังคม ดังเช่นที่มีปรากฏในกฎมณเฑียรบาลที่กล่าวถึงการจัดสรรทรัพยากรให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง มีทั้งการยกย่องให้เกียรติทางสังคมแก่กลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นปกครองทั้ง ๔ กลุ่ม ให้มีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งการจัดสรรงบประมาณและสิ่งจำเป็นต่อการประกอบอาชีพแก่ประชาชนระดับล่าง ๓ กลุ่ม คือ

- (๑) กลุ่มเกษตรกร ได้แก่ ชาวไร่ ชาวนา ผู้ทำการเกษตรและกิจการ
- (๒) กลุ่มพ่อค้าย่อย ได้แก่ พ่อค้าแม่ค้าผู้ประกอบการอาชีพอิสระทั้งหลายในระดับล่าง
- (๓) กลุ่มข้าราชการผู้น้อย และผู้รับจ้างในวงราชการ

ประชากรระดับล่าง ๓ กลุ่มนี้ ในกฎทันทสสูตรเปรียบว่าเป็นโจรผู้ร้ายที่ขัดขวางต่อการพัฒนาความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ รัฐหรือรัฐบาลต้องปราบปรามด้วยการปฏิรูประบบเศรษฐกิจ โดยให้ความช่วยเหลือเพื่อให้พวกเขาสามารถพึ่งตนเองได้และดำรงชีพได้อย่างเพียงพอและมีความสุข เท่ากับเป็นการปราบโจรผู้ร้ายแบบถอนรากถอนโคนและแก้ปัญหาความยากจนของรัฐด้วย ในจักกวัตติสูตรก็กล่าวถึงความยากจนว่าเป็นเหตุแห่งอาชญากรรม จะพัฒนาประเทศ รัฐต้องพัฒนาประชาชนให้อยู่ดีมีกินดีมีความสุข โดยต้องกำจัดปัญหาความยากจน เป็นลำดับแรก

พระพุทธศาสนากล่าวถึงหลักการตัดสินใจของผู้นำ หรือที่พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เรียกว่า สํโถสฺหรือวิธีการบริหาร^{๓๓} ตรงกับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า อธิปไตย แปลว่า ความเป็นใหญ่ หรือภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่^{๓๔} หมายถึงการถือตัวตน ภาวะเป็นของตน เป็นลักษณะมีพหุวิสัยแรงกล้า มีความมุ่งมั่นในสิ่งที่ตนอยากทำอยากได้^{๓๕} อธิปไตย มี ๓ ประการ คือ^{๓๖}

^{๔๑} ดู ที่.ป.า. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔, อัง.ติ.ก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑.

๑. อัตตาธิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่
๓. ธรรมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้อธิบายถึงหลักธรรมในอริยปไตยที่สอดคล้องกับหลักการบริหารที่บ่งบอก ถึงคุณลักษณะหรือพฤติกรรมการบริหารงานของผู้บริหารหรือผู้ปกครองไว้ดังนี้^{๔๒}

๑. อัตตาธิปไตย การถือตนเป็นใหญ่

นักบริหาร (ผู้บริหาร) ที่เป็นอัตตาธิปไตย ถือตนเองเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจ เขาเชื่อมั่น ตนเองสูงมาก คิดว่าตัวเองฉลาดกว่าใคร จึงไม่รับฟังความคิดเห็นของใคร เขาไม่อดทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์ เขานิยมใช้พระเดชมากกว่าพระคุณ เมื่อบริหารงานนาน ๆ ไปจะไม่มีใครกล้าคัดค้าน ลงท้ายนักบริหาร (ผู้บริหาร) ประเภทนี้มักเป็นเผด็จการ วิธีการบริหารแบบนี้ทำให้ได้งานแต่เสียคน นั่นคือ งานเสร็จเร็วทันใจนักบริหาร (ผู้บริหาร) แต่ไม่ถูกใจคนร่วมงาน เขาผูกใจคนไม่ได้ เขาได้ความสำเร็จของงานแต่เสียเรื่องการครองใจคน

๒. โลกาธิปไตย การถือคนอื่นเป็นใหญ่

นักบริหาร (ผู้บริหาร) ประเภทนี้มีวิธีทำงานที่ตรงกันข้ามกับประเภทแรก นั่นคือ นักบริหาร (ผู้บริหาร) โลกาธิปไตยไม่มีจุดยืนเป็นของตัวเอง เขาขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจอะไร ถ้านั่งเป็นประธานอยู่ในที่ประชุมเขาจะฟังทุกฝ่ายก็จริง แต่เมื่อฝ่ายต่าง ๆ พุดขัดแย้งกัน เขาจะไม่ตัดสินใจชี้ขาด แต่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายทุ่มเถียงทะเลาะกันเอง ใครเสนอความคิดอะไรมา เขาเห็นคล้อยตามด้วย จนไม่ยอมตัดสินใจเด็ดขาดลงไประยะหนึ่งฝ่ายไหนถูกหรือผิด ในที่สุดต้องวิ่งเต้นเข้าหานักบริหารประเภทนี้อยู่เรื่อยไป ผลลงเอยด้วยลูกน้องตีกันเอง เพราะนักบริหารไม่ยอมวินิจฉัยชี้ขาดว่าจะทำตามข้อเสนอของใคร นักบริหารประเภทนี้ได้คนแต่เสียงาน นั่นคือ ทุกคนชอบเขาเพราะเขาเป็นคนอ่อนไหวไม่เคยตำหนิใคร ลูกน้องจะทำงานหรือทิ้งงานก็ได้ เขาไม่กล้าลงโทษ เขาสุภาพกับทุกคน แต่องค์กรวุ่นวายไร้ระเบียบและไม่มีผลงาน

๓. ธรรมาธิปไตย (ธัมมาธิปไตย) การถือธรรม หรือ หลักการเป็นสำคัญ

นักบริหาร (ผู้บริหาร) ประเภทนี้ ยึดเอาความสำเร็จของงานเป็นที่ตั้งเพื่อทำงานให้สำเร็จ เขายินดีรับฟังคำแนะนำจากทุกฝ่าย ซึ่งรวมทั้งคนที่ไม่ชอบเขาเป็นการส่วนตัว เขาแยกเรื่องงานออกจากความขัดแย้งส่วนตัว เขายอมโง่เพื่อศึกษาความรู้จากผู้เชี่ยวชาญ นักบริหารประเภทนี้

^{๔๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, หน้า ๔๑-๔๔.

เดินทางสายกลาง คือใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ ใครทำดีต้องให้รางวัล ใครทำชั่วต้องลงโทษ การบริหารเช่นนี้ทำให้ได้ทั้งคนและงาน นั่นคือ งานสำเร็จ เพราะคนทุกคนมีโอกาสแสดงความสามารถ นักบริหารจะเปิดโอกาสให้คนที่ตนไม่ชอบได้ทำงานด้วย ถ้าเขาคอนนั้นก็มีฝีมือ

หลักอริปไตยทั้ง ๓ ประการนี้ ธรรมาธิปไตยเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้นำหรือผู้บริหาร ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดระบบการบริหรงานที่ดีมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น นครินทร์ แก้วโชติรุ่ง ได้ให้แนวคิดไว้ว่า ธรรมาธิปไตยเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย โดยให้เหตุผลว่าเพราะธรรมาธิปไตยมีหลักการสำคัญอยู่ตรงที่ถือธรรมเป็นใหญ่ ซึ่งมีทั้งธรรมขั้นต้นและธรรมขั้นสูง..ได้แก่ นิติธรรมวิธีกัษมิกวิธึ ซึ่งทุกภาคส่วนทั้งประชาชน นักการเมือง และข้าราชการจะต้องพร้อมใจกันยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ เพื่อให้สังคมไทยบรรลุเป้าหมายทางการเมืองการปกครองคือความเป็นประชาธิปไตยที่ประกอบด้วยธรรมาธิปไตยนั่นเอง^๓ จากแนวคิดนี้จึงกล่าวได้ว่าในระบบการบริหรงาน ธรรมาธิปไตยสามารถเป็นเครื่องมือในการบริหารองค์กรและองค์การให้มีความเป็นประชาธิปไตยได้ดียิ่งเช่นกัน

(๔) แนวคิดเรื่องการรับช่วงอำนาจอย่างสันติและความต่อเนื่องของระบบการเมือง

ลิขิต ธีรเวคิน ได้อธิบายถึงการรับช่วงอำนาจและความต่อเนื่องของระบบการเมืองไว้ว่า การรับช่วงอำนาจทางการเมืองอย่างสันติ หมายถึง การเปลี่ยนตัวผู้นำทางการเมืองโดยปราศจากการใช้กำลังรุนแรงหรือใช้อำนาจทหารและอาวุธเข้าช่วงชิงอำนาจ การสืบทอดอำนาจนี้อาจจะอยู่ในลักษณะของการสร้างประเพณีสืบทอดกันมาก็ได้...ความต่อเนื่องของระบบการเมือง หมายความว่าระบบการเมืองนั้นสามารถดำเนินไปโดยไม่ขาดระยะเป็นเวลานานพอสมควร...^๔

พระพุทธศาสนาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เช่นกัน ดังปรากฏในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต และติกนิบาตว่า “...บริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยม เป็นอย่างไร คือ บริษัทใดในธรรมวินัยนี้มีพวกภิกษุเถระไม่มักมาก ไม่ย่อหย่อน หมดธุระในวัฏกมมธรรม เป็นผู้นำในปวิเวก ปรรภาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมูคนรุ่นหลังพากันตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้นก็มักมาก ไม่ย่อหย่อน

^๓ นครินทร์ แก้วโชติช่วง, นิสิตปริญญาเอก, “ธรรมาธิปไตยในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย” ใน พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของโลก, รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๒, หน้า ๑๕๕-๑๖๘.

^๔ ลิขิต ธีรเวคิน, การพัฒนาการเมือง : แนวความคิดใหม่, วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๔, อังใน สิทธิพันธ์ พุทธนุ, ทฤษฎีพัฒนาการเมือง, หน้า ๕๑-๕๒.

หมดฐานะในวัฏกมนธรรม เป็นผู้นำในปิเวก ปรารถนาความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง บริษัทนี้เรียกว่า บริษัทที่มีหัวหน้ายอดเยี่ยม...”^{๔๔}

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีแนวคิดให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาถือเป็นประเพณีในการเคารพนับถือและรักษาสืบทอดแนวทางหรือวิธีการปฏิบัติตนตามแนวของภิกษุผู้เป็นบูรพาจารย์ที่เคยปฏิบัติดีปฏิบัติชอบกันมาแล้ว ซึ่งเมื่อเทียบกับเรื่องทางการเมืองแล้วก็น่าจะเทียบได้กับการรับช่วงหรือการสืบทอดอำนาจและความต่อเนื่องของระบบการเมืองการปกครองที่มั่นคงอยู่แล้วให้ดำเนินต่อไปได้ โดยที่ไม่ต้องรอให้มีการประท้วงขับไล่รัฐบาล หรือการแย่งชิงอำนาจ หรือการปฏิวัติรัฐประหาร แต่จะให้การเมืองมีการรับและสืบทอดช่วงอำนาจอย่างสันติและเป็นไปด้วยดีเหมือนแนวคิดของพระพุทธศาสนานั้นคงเป็นไปได้ยากยิ่งนัก เพราะพระพุทธศาสนาที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองในประเทศไทยในขณะนี้ ก็เป็นเพียง “รูปแบบ” หรือ “พิธีกรรม” เท่านั้นเอง พระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็น “สาระ” อย่างแท้จริงมีแต่จะถูกการเมืองทอดทิ้ง ละเลย และย่ำยีเอาเสียมากกว่า

๕. บทสรุป

พระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงพร้อมด้วยพระอรหันตสาวกออกประกาศพระพุทธศาสนา มุ่งพัฒนามนุษย์และสังคมในทุกๆ ภาคส่วนต่างๆ ด้าน ด้วยอุดมการณ์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วง (โลภะ) ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์...”^{๔๕} ทรงพัฒนามนุษย์และสังคมให้เจริญขึ้นโดยลำดับจนเป็นที่ยอมรับนับถือของประชาชนตั้งแต่ระดับรากหญ้าจนถึงระดับชนชั้นปกครองและพระราชามหาษัตริย์ รวมทั้งนักบวชเจ้าลัทธิและศาสนิกของศาสนาอื่นที่ศรัทธาเลื่อมใสยอมรับหันมานับถือพระพุทธศาสนาก็มีจำนวนมาก กระทั่งพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายและเจริญมั่นคงในนานาอารยประเทศเป็นลำดับตั้งแต่บัดนั้นมากระทั่งถึงปัจจุบัน

ด้านการบริหารการเมืองการปกครอง ในหลายๆ ประเทศที่ได้นำหลักทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ ตั้งแต่สมัยอินเดีย (ชมพูทวีป) พระราชาสำคัญๆ เช่น พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าอโศกมหาราช และต่อมาในประเทศศรีลังกา รวมถึงประเทศ

^{๔๔} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๔/๘๙, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๖/๓๒๙.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ไม่ว่าจะเป็น พม่า กัมพูชา ลาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไทยเรา ซึ่งปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมาล้วนทรงถือเอาพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมืองในการจัดการบริหารปกครองประเทศด้วยดีตลอดมา

พระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่ครั้งอดีตกาล อีกทั้งสามารถบูรณาการให้เข้ากับระบบการปกครองของไทยทุกรูปแบบได้อย่างเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก แบบธรรมราชา และแบบทวารราชา ทั้งในสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ต้นกระทั่งปัจจุบัน ที่สำคัญยิ่งคือแนวคิดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาสามารถบูรณาการเข้ากับแนวคิดทางการเมืองของศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างเชื่อมสนิท ทั้งเรื่องรัฐ ผู้ปกครองรัฐ อำนาจ อำนาจหน้าที่ของรัฐ หลักการจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร ผู้นำและการตัดสินใจนโยบาย รวมทั้งเรื่องแนวคิดการรับช่วงอำนาจอย่างสันติและความต่อเนื่องของระบบการเมืองการปกครอง และพฤติกรรมด้านการเมืองต่าง ๆ ล้วนมีปรากฏอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนาอีกมากมาย

ถ้ารัฐบาล พรรคการเมือง และนักการเมืองทั้งหลาย มองเห็นความสำคัญที่เป็น “สาระ” จริงๆ ของหลักการพระพุทธศาสนา นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทางการเมืองการปกครองให้พัฒนาไปด้วยดีแล้ว สังคมประเทศชาติย่อมเจริญรุ่งเรืองมีเสถียรภาพอย่างแน่นอน ประชาชนย่อมมีความสมัครสมานสามัคคีรักใคร่ปรองดองกัน มีคุณภาพชีวิตที่ดี อยู่ดีกินดี มีความสุขกันถ้วนหน้า พระพุทธศาสนานั้นมีอยู่จริง สามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้ผลดีจริง ไม่ต้องเสียเวลาเสียงบประมาณไปจินตนาการสร้าง “สังคมในฝัน” “รัฐบาลในฝัน” หรือ “ประเทศชาติในฝัน” เลย

* * * * *

บรรณานุกรม

- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๙.
- เทพ สุนทรสารทูล, พระเล่านการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๓๑.
- นครินทร์ แก้วโชติช่วง, นิสิตปริญญาเอก, “ธรรมาธิปไตยในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทย” ใน พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของโลก, รวบรวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๒.
- บรรพต วีระสัย, ความคิดเชิงทฤษฎีการเมืองในพุทธศาสนา ใน ทฤษฎีการเมืองสมัยโบราณและสมัยกลาง ใน มยุรา อรุณเณทร์, พระพุทธศาสนากับการเมือง กรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.
- พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทัย, การพัฒนาการเมืองในประเทศไทย : ปัญหาและอุปสรรค ในวารสารรัฐศาสตร์, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒, คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, มปป.
- พระครูปลัดอาทิตย์ อุตถเวที (ทองดี), “การศึกษาแนวคิดและวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของพระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการในเขตปกครองภาค ๒”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรณีสันตติโสภณ. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ศ.ดร., พุทธวิธีบริหาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระมหาทวิช ชีรชาติ (ศรีพรหม), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการเมืองในคัมภีร์ที่ขนิทาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐.

พระมหาวีรคติ วีระโส, **พระสูตรตันตปิฎก ที่มณฑลและมณฑลนิคม**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์ (อัสสัมชัญ), ๒๕๕๑.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), **มองสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

พฤทธิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว., **ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พลศักดิ์ จิรไกรสิริ, **ความคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ไทย, รายงานการวิจัยลำดับที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือ ม.ศ.ว.), ๒๕๒๗.

มยุรา อูเรนทร์, **พระพุทธศาสนากับการเมืองกรณีศึกษาการปฏิบัติตนของนักการเมืองปัจจุบัน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕).**

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, เล่มที่ ๔, ๙, ๑๑, ๒๐. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มุกดา สุวรรณชาติ, **สถานการณ์ผู้กุมอำนาจรัฐวันนี้ รุกอยู่กับที่เพื่อชนะเลือกตั้ง** ใน หลักศิลา กลางน้ำเขียว, มติชน สุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที ๒๑-๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔ ปีที่ ๓๑ ฉบับที่ ๑๕๘๘.

ลิขิต วีระเวดิน, **การพัฒนาการเมืองไทย**. แพร่พิทยา, ๒๕๑๙.

แวลบี, สตีเฟน แอล, **รัฐศาสตร์คืออะไร** แปลโดย อุษณีย์ ฉัตรานนท์ ใน รัฐศาสตร์ 21: ขอบเขต และแนวทางในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

สมบูรณ์ สุขสำราญ, **พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง, งานวิจัยลำดับที่ ๒๕**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

สิทธิพันธ์ พุทธหุ่น, รศ., **ทฤษฎีพัฒนาการเมือง**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

David Easton, **A Framework for Political Analysis**, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1965.

H. Lasswell, and A. Kaplan, **Power and Society**, New Haven: Yale University Press, 1950.

Lucian W. Pye, **Aspects of Political Development**, Boston: Little, Brown and Co., 1966.

N.P Guild, K.T. Palmer, **Introduction to Politics: Essays and Readings**, N.Y.: John Wiley Sons, Inc., 1968.

R.A. Dahl., **Modern Political Analysis**, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1970.

Robert A. Dahl, Op. cit., หรือ Robert A. Dahl, **Who Governs?**, Conn.: Yale University Press, 1961.